

Олексій Остапчук, Олександр Курок

РОЛЬ РАДІО У ПОШИРЕННІ РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В ПЕРІОД «ЗАСТОЮ»

DOI: 10.58407/litopis.230614

© О. Остапчук, О. Курок, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3386-035X>, <https://orcid.org/0000-0001-5161-693>

***Мета** статті полягає в дослідженні ролі радіо в поширенні радянської пропаганди і його впливу на суспільство та культуру в період «застою» (1970-ті – п.п. 1980-х рр.). Основними завданнями є виявлення та аналіз механізмів поширення ідеологічних, пропагандистських наративів за допомогою радіомовлення, спрямованих на формування світоглядних настанов населення СРСР та створення позитивного іміджу радянської країни в зарубіжній аудиторії. У статті розглядаються факти зростання мережі радіоточок і приймачів упродовж означеного періоду як необхідної умови масштабування впливу радіопропаганди на суспільство; висвітлюється система контролю та цензури за змістом радіомовлення; доводиться, що радіо, попри ідеологічну заангажованість, було важливим джерелом нової різнопланової інформації та засобом урізноманітнення дозвілля для радянських громадян. **Методологічною основою** дослідження є принципи історизму та об'єктивності. Використані методи історичного аналізу, оптимізації обсягу інформації та ін. **Наукова новизна** статті полягає у введінні в науковий обіг як фактів для проведення аналізу і формулювання висновків записів ефірів різних передач радянського радіо періоду «застою», зокрема таких, як: «В робочий полудень», «Піонерська зоряка», «Ровесники», «Земля і люди» та інших. Це дозволило детально проаналізувати методи, використовувані для радянської пропаганди, та зрозуміти масштаби її поширення, зважаючи на цільову аудиторію. Використання цих записів створює можливість наочного вивчення контексту, мовленнєвих засобів та риторичних методів, які використовувалися в радіопрограмах того часу. Цей підхід сприяє глибшому розумінню ролі радіо в поширенні радянської пропаганди та впливу радіомовлення на суспільство та культуру в період застою. **Висновок:** аналізуючи дані дослідження, можемо стверджувати, що радіо, як інформаційний ресурс, мало в СРСР, загалом, і в УРСР, зокрема, величезний вплив на суспільство, його культуру та світогляд людей. Масштабування впливу радіомовлення на населення досяглося завдяки інтенсивному розвитку радіоінфраструктури. Основним завданням радіо було поширення комуністичних ідеологічних наративів, спрямованих на формування духовно-культурної монолітності радянського суспільства. Радіомовлення контролювалося безпосередньо партійними структурами, підлягало цензуруванню, оскільки розглядалося як дієвий засіб партійно-комуністичного пропагандистського впливу на суспільство.*

***Ключові слова:** радіо, радіомовлення, комуністична ідеологія, період «застою», радянська пропаганда, цензура.*

XX ст., попри жахи світових війн та глобальних змін, було періодом наукового та технологічного прориву в різних сферах. Перемога над різними смертоносними хворобами, поява масового транспорту з двигуном внутрішнього згорання, масштабна електрифікація дали змогу поєднати різні частини континентів, а завдячуючи винайденню радіо та запровадженню бездротового зв'язку, вдалося поєднати віддалені місця планети в єдину сферу інформації. Обмін даними відбувався тепер не впродовж місяців чи років, а займав дні чи години.

Радянське державно-партійне керівництво завжди приділяло велику увагу розвитку засобів масової інформації як трансляторів пропагандистських наративів. За швидкістю поширення інформації та масштабом охоплення аудиторії радіо було найдієвішим пропагандистським засобом. Та радянські часи радіо називали «газетою без паперу». Розуміючи важливість радіомовлення, радянське керівництво активно вкладало кошти в радіофікацію країни. Контролюючи інформацію, яка поширювалася через радіоприймачі, комуністична влада мала змогу впливати на суспільну думку відносно різних подій, викривляти інформації про соціально-економічне становище країни, завищуючи успіхи й водночас применшуючи становище ідеологічних ворогів, формуючи потрібний їй образ успіхів ідеологічного строю.

Прийшовши до влади, більшовики почали активно розбудовувати мережу радіоточок у містах і селах. Регулярне радіомовлення розпочалося з 1924 р. Від 1940 р. спостерігалось постійне зростання кількості радіоточок у СРСР. За офіційними даними, у 1940 р. кіль-

кість радіоточок становила близько 800 тис. одиниць. Протягом наступних років ця цифра зростала швидкими темпами. Станом на 1952 р. на 1000 громадян у СРСР припадало до 100 приймачів, водночас у США – 500, так позначалася технологічна й організаційна відсталість радянської системи. У 1959 р. кількість радіоточок у СРСР становила 6619 тис. одиниць, у 1965 р. – 7777 тис. Окрім того, разом зі зростанням кількості радіоточок збільшувалася також кількість радіоприймачів. У 1940 р. кількість зареєстрованих радіоприймачів становила 239 тис. одиниць, 1959 р. – 2058 тис., у 1965 р. – 2746 тис. одиниць. Ці дані свідчать про зростання популярності радіоприймачів серед населення СРСР та збільшення доступу до радіоінформації¹.

Зі статистики стає зрозуміло, що тенденція зростання кількості радіоточок і приймачів у період застою не тільки зберігала свій позитивний ріст, а й мала тенденцію до подвоєння. На кінець доби застою в одній лише УРСР було 17,7 млн радіоточок, 11,4 млн приймачів, водночас власників телевізорів було 12,8 млн осіб². Тенденція переваги радіо над телебаченням зберігалася весь період СРСР. Отже, можна стверджувати, що радіо було важливою сферою поширення радянської ідеології, як зазначалося в газеті «Радянське слово»: «Радіо у нас служить могутнім засобом комуністичного виховання широких мас трудящих»³.

Радіомовлення СРСР у період найбільшого свого розвитку велося 68-ма мовами народів Радянського Союзу, а також 70-ма мовами народів світу, за потужністю станції радіомовлення СРСР посідали перше місце в Європі. У 1975 р. на кожні 100 сімей приходилося 79 радіоприймачів, а загальний середньодобовий обсяг радіомовлення складав 1307 годин⁴. «Всесоюзне радіо» мало у своєму розпорядженні 5 програм із загальним добовим обсягом мовлення 158,3 години. Основні програми мали такі характеристики:

- основна програма: обсяг мовлення – 20 годин, була всесоюзнаю і включала інформаційні, суспільно-політичні, пізнавальні та художні елементи;
- програма «Маяк»: працювала цілодобово, обсяг мовлення становив 24 години, мала інформаційно-музичний характер і транслювалася одночасно в усіх куточках СРСР;
- загальноосвітня програма: була спрямована на освіту та містила літературно-музичні елементи, мала середньодобовий обсяг мовлення 16 годин;
- музична програма: обсяг мовлення складав 9 годин, присвячувалася музичним композиціям;
- цілодобова програма: була інформаційною, суспільно-політичною та художньою, спрямована на радянських громадян, які перебували поза межами СРСР, таких, як моряки, рибалки та інші.

Такі програми забезпечували різноманітне та широке мовлення на «Всесоюзному радіо», транслювали радянську версію новин, відображали різні аспекти культури, освіти, інформації та дозвілля для слухачів у різних частинах СРСР і за його межами. Кількість передач у порівнянні з кінцем 1920-х рр. зросла в декілька разів.

Порівнюючи з розкладом ефіру на 1928 р., можна помітити значне розширення програмного контенту. Наприклад, розклад радіопередач на 18 липня 1928 р. включав такі передачі: 18 год. 15 хв. – «Робоча радіо-газета»; 19 год. 10 хв. – «Комсомольська правда» по радіо; 19 год. 40 хв. – «Музичний антракт»; 20 год. 00 хв. – «Селянська газета» по радіо; 21 год. 00 хв. – «Концерт для селян»; 21 год. 45 хв. – «Бесіда для селян про призов 1906 р.»; 22 год. 00 хв. – «Популярний концерт»⁵. Якщо у 20-х рр. через обмежені технологічні можливості радіотрансляція мала непостійний характер, то в добу застою кількість програм та радіостанцій досягла грандіозних масштабів.

На поч. 1970-х рр. в Україні функціонувало 12 радіоцентрів і 32 станції, що працювали в ультракороткохвильовому діапазоні⁶. У 1974 р. середня тривалість добового мовлення республіканських радіокомітетів складала (у годинах): в Азербайджанській РСР – 32,5; у Вірменській РСР – 36,1; Білоруській РСР – 20; Грузинській РСР – 23,2; Казахській РСР – 37,5; Киргизькій РСР – 22; Латвійській РСР – 28; Литовській РСР – 32,5; Молдавській РСР – 30,6; Таджикиській РСР – 26,5; Туркменській РСР – 23; Узбекиській РСР – 35; Україн-

¹ Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 168 с.

² Там само.

³ Вурловська М. Радіо у повсякденному житті мешканців Дрогобиччини (1944–1958). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Вип. 6. С. 198.

⁴ Радиовещание и телевидение. *Вологодская областная универсальная научная библиотека*. URL: <http://surl.li/ihksb>.

⁵ Журавльов Т. Радіо і телебачення на Чернігівщині (1920–2005 рр.). *Скарбниця української культури*. Чернівці, 2006. Вип. 7. С. 27.

⁶ Там само. С. 34.

ській РСР – 39,6; Естонській РСР – 29,6. Обсяг мовлення місцевих радіокомітетів РСФСР становив 385 годин⁷

Радіо УРСР за обсягом посідало друге місце після всесоюзного, але фактично перебувало в повній залежності від Москви. Події та новини спочатку оголошувалися на всесоюзному радіо, а потім передавалися місцевими радіостанціями. Часто такий підхід призводив до того, що про події, які відбулися, наприклад, в УРСР, не можна було повідомити, якщо це не було оголошено на всесоюзному радіо. Місцеві радіостанції не могли негайно інформувати громадян про техногенні / природні катастрофи, що ставалися поруч, до того моменту, поки ця інформація не з'являлася на всесоюзному радіо. Таке розповсюдження інформації призводило до формування неправильних уявлень у слухачів, які перебували на місці надзвичайних подій. Масштаби подій, про які транслювали по радіо, часто занижувалися, що ставило під загрозу життя людей. Місцеве радіо мало обмежену кількість часу, протягом якого воно могло мовити, його робота була спланована таким чином, щоб не заважати роботі всесоюзного радіо. З 11-ї години ранку і до 19-ї години вечора передачі Центрального радіо транслювалися в загальній сітці радіомовлення. Як зазначив дослідник В. Лизанчук, «мовна доба починалася і закінчувалася московськими курантами»⁸.

У період «застою» радіо УРСР було доповненням, яке розбавляло московські програми місцевими. Окрім цього, для того, щоб отримати підвищення, радіодиктор мав отримати дозвіл із Москви. Як зазначав журналіст В. Небруско: «Щоб присвоїти диктору республіканського радіо першу чи вищу категорію, що помітно позначалося на зарплатні, слід було спочатку робити запис голосу претендента і везти до Москви на прослуховування. Тільки там могли визначити професійний рівень читця»⁹. Це демонструє ту централізовану вертикаль, яку було вибудовано в радіомовленні СРСР, а також те, яку важливу нішу займало воно у сфері комуністичної пропаганди та ідеологічного впливу на суспільство. Якщо вчитель історії був ідеологом, який трактував історичні події відповідно до комуністичної ідеології й поширював її серед відносно невеликої кількості учнів, то радіодиктор мав можливість поширювати відповідно сконструйовану інформацію на мільйонну аудиторію всієї земної кулі.

Радіопропаганда в СРСР підлягала жорсткому контролю й цензурі з боку партійних і державних органів. Увесь контент радіомовлення (програми та їх зміст) планувався і схвалювався заздалегідь. Увесь персонал радіостанцій повинен був мати партквиток або рекомендацію влади. Усі радіоматеріали повинні були враховувати поточну ідеологічну лінію КПРС і не мали викликати небажаного резонансу в суспільстві. Уся інформація поширювалася згідно з жорсткою вертикальною структурою радіоустанов:

Всесоюзне радіо

Радіо Радянської республіки

Місцеве Радіо

Штат радіостанцій різнився від її значущості в проєкції її масштабів та охоплення слухачів. Місцеві радіостанції мали застарілу техніку, а основний зміст трансльованого контенту зводився до зачитування новин з радянської газети. Республіканські радіостанції мали різні відділи: редакції радіогазети, організаційний сектор, художній, музичний, літературно-мистецький відділи, мовлення для дітей, бюро радіореклами та відомчої інформації. Вони мали штат власних кореспондентів, які могли виїжджати на місце події, готувати репортажі. Більшим був штат, який контролював і коригував роботу радіостанції. Так, наприклад, у 1934 р. штат Чернігівського облрадіокомітету складався з 43 осіб, серед них: Голова комітету, заступник голови з технічної частини, відповідальний секретар, друкарка, діловод, головний редактор, завідувачі секторів (приблизно 5 секторів), редактори секторів і так далі (протягом років штат, який займався контролем радіомовлення, майже не змінювався)¹⁰.

Основним завданням радіо, як і інших засобів масової інформації в СРСР, було поширення комуністичних ідеологічних наративів, радянської пропаганди. Основоположними принципами функціонування радянських ЗМІ були т. зв. партійність і народність, тобто партійно вивірена інформація, яка демонструвала «єдність партії і народу», подана в доступній для «широких мас трудящих» формі. Пропаганда охоплювала всі сфери життя: політичну, соціальну, економічну, культурну, науково-технічну, спортивну, міжнародну і

⁷ Радиовещание и телевидение...

⁸ Лизанчук В. Основи радіожурналістики: Підручник. Київ: Знання, 2006. 628 с.

⁹ Каганов Ю. Конструювання «радянської людини»... С. 170.

¹⁰ Журавльов Т. Радіо і телебачення на Чернігівщині... С. 28–29.

навіть побутову. Залежно від цільової аудиторії і тематики радіопробаганда використовувала різні форми та методи: новини, коментарі, аналітичні передачі, лекції, дискусії, інтерв'ю, репортажі, художні передачі, музичні передачі, гумористичні передачі, конкурси, опитування тощо. У змісті всіх програм, які транслювалися в сітці радіомовлення, мали бути присутні, тією чи іншою мірою, настанови комуністичної ідеології. Загалом створювалася позитивна, оптимістична, щаслива картина життя в Радянському Союзі, не позбавленого певних труднощів, з якими успішно борються під керівництвом комуністів і яке має безальтернативні «райдушні» перспективи. Чудовим прикладом впливу радіо на формування думки людини є чеський журналіст Юліус Фучік, який писав: «Тут [в СРСР] пишуться перші глави майбутньої історії людства ... Сиджу, слухаю радіо, вивчаю радянське життя»¹¹.

Критика була одним із неодмінних методів пропаганди на радіо. Постійній критиці піддавалася «буржуазна ідеологія», релігія, ідеологічно «неправильні» наукові напрямки, науковці. Часто така критика призводила до показового каяття з визнанням провини, що транслювалося радіостанціями. Постійна критика мала на меті сформувати у радянських людей негативні стереотипи щодо «Заходу» та виробити імунітет до його «шкідливого впливу». У літературному контексті ця ситуація може бути асоційована з концепцією «двохвилинки ненависті», яку описав Джордж Орвелл у романі «1984».

Проте стверджувати, що критиці піддавалися лише радянські ідеологічні «вороги», не можна, як і не можна називати всю критику того періоду негативною. Критиці піддавалися різні негативні риси людської поведінки: пияцтво, хабарництво, порушення громадського порядку тощо. Окрім цього, люди навіть у найвіддаленіших куточках країни через радіопередачі отримували змогу знайомитися з новою для себе інформацією: з багатьма літераторами та їх творами, з надбаннями музичного і театрального мистецтва, науковими досягненнями тощо. Транслювалися радіоспектаклі (передача «Театр перед мікрофоном»), радіонариси, концерти класичної музики, радянського / українського естрадного мистецтва (пісні, розмовний жанр), читалися літературні твори (українська класика та радянська література) тощо.

Зрозуміло, що вся ця культурно-просвітницька інформація була ідеологічно витримана. «Не можна твердити, що справедлива справа не потребує пропаганди, що правда сама побідить своєю силою. Правда побіждає в дійсності щойно тоді, і лише тоді стає правдою, як стільки то й стільки людей перейнялось нею до тої міри, що вважають своїм обов'язком переконати в цьому ще й інших людей», – зазначалося в «Літературно-науковому віснику»¹². Теми ж, які могли розглядатися як критика / підрив основ Радянської держави, її ідеології, заборонялися. Навіть натяк на сумнів у правильності партійної лінії каварся кримінальною / адміністративною відповідальністю та заборонаю обіймати посади. Окрім такої узаконеної / регламентованої редакційної політики всіх ЗМІ в СРСР, на радіо існувала процедура перевірки інформації перед її озвучуванням.

У СРСР створили систему державно-партійних органів різного рівня, завданням яких було організувати / здійснювати цілеспрямовану пропагандистську роботу. Основними органами радіопробаганди були: Головне управління радянського радіомовлення (ГУРР), яке контролювало всю внутрішню радіопробаганду; Державний комітет СРСР з телебачення та радіомовлення, який координував роботу ГУРР і парткомів республік, округів і областей; Комітет по Телебаченню і Радіомовленню при Раді Міністрів СРСР (КТР), який забезпечував технічне функціонування радіомовлення.

Головним органом партійної цензури в СРСР було Головне управління у справах літератури та видавництва (Головліт). Головліт мав право вилучати зі статей факти, цифри, характеристики, що дискредитують радянську владу і комуністичну партію. Він мав повноваження забороняти друк літературних творів, а також можливість цитувати, або озвучувати літературні праці в ефірі. Головліт затверджував списки літератури, яка підлягала забороні. Могло бути таке формулювання причин заборони: «Запропонувати Головліту УРСР вилучити літературу, авторами якої є вороги народу, згідно списків № 1 і № 2 / Списки додаються»¹³. Безпосередньо цензурою ефірів займався Головне управління радіомовлення і телебачення. Воно визначало програми, графіки трансляцій та контролювало контент, що мав бути поширений через радіо.

Про важливість радіо як джерело інформації говорить і те, що до 1 січня 1962 р. діяла постанова Раднаркому СРСР від 28 липня 1924 р. «Про приватні приймальні радіостанції», де зазначалося обов'язковість реєстрації радіоприймачів. Але навіть і після її скасування жорсткий контроль за радіо продовжувався. Цьому посприяв вплив радіостанцій

¹¹ Цит. за: Лизанчук В. Основи радіожурналістики. С. 16–17.

¹² Там само. С. 110.

¹³ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 30. Арк. 2.

країн Західної Європи та США, які активно налагоджували свою сітку мовлення на території СРСР. Радянська влада називала зарубіжний контент «ворожими голосами» і всі роки свого існування намагалася боротися з його поширенням. Так, у зв'язку з тим, що «деякі обкоми, міськкоми і райкоми КП України знизили вимогливість до органів преси, радіо, кіно, телебачення, видавництва, установ культури і мистецтва, рідко обговорюють питання про їх роботу», 7 січня 1969 р. ЦК КПРС видав Постанову «Про підвищення відповідальності керівників органів преси, радіо, телебачення, кінематографії, установ культури і мистецтва за ідейно-політичний рівень матеріалів, що публікуються та репертуару». У ній зазначалося: «В умовах дальшого загострення ідеологічної боротьби між соціалізмом і капіталізмом особливого значення набуває здатність працівників преси, діячів літератури і мистецтва більш гостро з класових партійних позицій виступати проти будь-яких проявів буржуазної ідеології. Активно і вміло пропагувати комуністичні ідеали, переваги соціалізму, радянський спосіб життя, глибоко аналізувати і викривати різного роду дрібнобуржуазні та ревізійні течії»¹⁴. Постанова несла в собі ідею посилення контролю цензури. У ЦК КП України на основі цієї постанови зазначили, що потрібно неухильно виконувати її, а також указали, «що недоліки, про які йдеться у постанові ЦК КПРС, мають місце і в нашій республіці». Також Центральний комітет Комуністичної партії України висував вимоги до партійних організацій редакцій газет, журналів, радіо і телебачення, видавництва, щоб вони постійно турбувалися про підвищення ідейно-політичної підготовки кадрів, створювали у своїх колективах обставини високих вимог, принциповості, творчого пошуку і самокритичності, яка б виключала появу «ідейно незрілих і художньо слабких творів»¹⁵.

Радіоефір був насичений новинними, просвітницькими пропагандистськими програмами. Такі програми, як «Последние известия», новинні випуски програми «Маяк», ідеологічно-освітній радіоцикл «Ленинский университет миллионов», передача «Время, события, люди», яка розповідала про трудові будні радянського суспільства, успіхи соціалістичного будівництва, передачі «Международный дневник», «В странах социализма», «Международные обозреватели за круглым столом», «По странам и континентам», присвячені висвітленню життя за кордоном, – усі вони пропагували комуністичні ідеали, переваги соціалізму, викривали «буржуазні фальсифікації», «хижацький характер» капіталізму, переконували радянських людей у комуністичних перспективах усього людства.

Із перших днів роботи радіо в Союзі Радянських Соціалістичних Республік програми створювалися з огляду на різні категорії аудиторії, залежно від їх віку, соціального походження та часу мовлення. Однією з передач, адресованих робітничому класу, була програма «В рабочий полудень», яка виходила з 1920-х рр. Ця програма мовилася в чітко визначений час. Протягом дня її трансляція тривала з 06:00 до 08:00, з 10:00 до 12:00 і з 18:00 до 24:00 – це час, коли робітники збиралися на роботу, обідня перерва та після закінчення робочого дня. Тривала програма до 30 хвилин. Наповнення передачі будувалося як концерт на замовлення трудящих. У гості на передачу приходили різні композитори, співаки, актори та ін. Попри близькість до інтересів слухача, програма виконувала пропагандистську функцію. У 70–80-х рр. гості програми перед трансляцією їздили на різні комсомольські / ударні будівництва, а потім в ефірі програми із захопленням розповідали про свої поїздки, зустрічі з трудящими, які, звичайно ж, були дуже задоволені своїм життям. Так, в одному з випусків 1979 р. у гостях в передачі був радянський композитор Євгеній Птічкін. Він зазначав: «Мені часто доводиться виступати перед робітниками, колгоспниками, службовцями, воїнами радянської армії, перед нашою молоддю. Географія цих зустрічей дуже широка, такі зустрічі проходили на Танмаші, на БАМі, на будівництвах в Тюменської області, перед сільськими трудящими Ростовської області, Ставропольського краю, на цільних землях Казахстану. Такі зустрічі збагачують і тих, хто слухає нас, і нас – музикантів. Зазвичай після таких зустрічей народжуються нові теми, з'являються нові пісні»¹⁶. В іншому випуску гість – співачка Едіта П'єха – зазначала: «Мені довелося виступати перед вами. Безпосередньо у ваш “робочий полудень” в робочих цехах. Для мене ці зустрічі дуже приємні і незабутні. Я пам'ятаю незабутню зустріч на КамАЗі. Ми виступали в місті Набережні Челни, до мене звернулася делегація робітників-комсомольців заводу КамАЗ із проханням зустрітись. Давайте прямо в цеху, я подивлюся, як ви працюєте, а потім заспіваю пісні. І з декількох вантажівок спорудили величезну сцену ... І знаєте, як було приємно отримувати квіти і коли тобі руку потискала людина, залишаючи сліди ма-

¹⁴ Цит. за: Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. Литвин. Київ: Наукова думка, 2013. С. 854–855.

¹⁵ Там само. С. 857.

¹⁶ В рабочий полудень. Запись 1979 г. Передача Всесоюзного радио. Архив. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uK83-2jARbo>.

зуту»¹⁷. Попри те, що час передачі складав близько 30 хвилин, майже в кожному випуску програми були гості. Тривалість їхніх виступів становила від 2 до 4 хвилин, розповідали про свої гастролі на різних промислових підприємствах СРСР, пропагували їхню працю та вироблену продукцію (як приклад – завод КамАЗ і їхні вантажівки). Використовуючи популярність співаків та їхній творчий потенціал, наголошували на важливості роботи всіх робітників різних підприємств, цінності кожної людини в радянській державі.

Успіхи радіофікації відмічали інші засоби масової інформації. До прикладу, одна з регіональних радянських газет давала таку характеристику тенденції поширення та впливу радіо на суспільство: «За роки радянської влади в культурному житті трудящих Дрогобиччини сталися великі зміни ... Невпізнанно змінилося село. В хаті колгоспника засвітилася лампочка Ілліча. З репродукторів чути голос рідної Москви, Києва та інших міст нашої країни. Радіо входить у побут кожного трудячого»¹⁸.

Для населення сільської місцевості були передбачені спеціальні передачі: «Земля і люди», «Сільські зустрічі». Проте, якщо передача «В робочий полудень» мала невеликий хронометраж акцентуації уваги на робочі процеси, здебільшого через відгуки медійних осіб про свої зустрічі з трудовими колективами, то в передачі «Земля і люди» прослідковується більша ідеологізація, увага фокусується на перевагах і радості колективної роботи на рідній землі, єдності трудящих усіх радянських республік. Так, темою одного з випусків було «250-річчя добровільного приєднання Казахстану до Росії» (1982 р.). У передачі наголошувалося на «добровільному приєднанні», а також на тому вкладі, який зробила Росія, СРСР для розвитку економіки, соціальної сфери Казахстану, його цілинних земель тощо: «В сузір'ї братських республік нині ще яскравіше засіяла зірка Казахстану. Підніміться на літаку над степовими просторами – і ви побачите не тільки хлібні ниви, а й стрічки асфальтованих доріг, села, залізничні шляхи, лінії електропередач, корпуси елеваторів, великі заводи, фабрики, міста. – З книги Леоніда Ілліча Брежнєва «Цілина»¹⁹. Для посилення позитивного ефекту від «добровільного приєднання до Росії» та успіхів соціалістичного будівництва в республіці у випуску також описується стан цих земель до «приєднання». Розповідається про те, як багато років джунгарські племена робили набіги на казахські землі, грабували, викрадали скот, і тільки «добровільне приєднання Казахстану до Росії зупинило ці набіги, допомогло розвитку національної економіки та культури казахів. Але найвеличніше значення добровільного приєднання Казахстану до Росії в тому, що російський робітничий клас допоміг встановити Радянську владу казахському народу»²⁰.

Радянське радіо відображало загалом мовну різноманітність країни, ведучи трансляцію рідними мовами національних і автономних республік, округів, областей. Така політика радіомовлення певною мірою сприяла збереженню / підтримці культурної ідентичності національних груп. Але водночас чітко прослідковувалася політика русифікації, тенденція домінування російської мови в усіх сферах життя, і в радіомовленні також.

Для дітей (як цільової аудиторії) виходили передачі «Ровесники» та «Піонерська зоря». «Піонерська зоря» розпочинала мовлення о 7:40 ранку й слугувала своєрідним будильником для учнів молодших і середніх класів. Відкривала роботу програма з ранкової розминки. Вона мала на меті популяризувати здоровий спосіб життя, здобуття знань, моральну поведінку як посильний внесок школярів у розвиток соціалістичної вітчизни. У програмі зазвичай звучали різноманітні тематичні розповіді, інтерв'ю з піонерами та їх керівниками, звіти про успіхи та досягнення піонерських колективів, надихаючо-бравурні музичні вставки та пісні, що сприяли налагодженню позитивного настрою та формуванню колективного духу. Програма «Піонерська Зоря» виконувала важливу роль у формуванні молодого покоління, сприяла ідеологічному та моральному розвитку школярів. Вона допомагала залучати піонерів до колективного творчого процесу, сприяла формуванню радянських цінностей, радянського патріотизму, які були важливим елементом системи виховання в СРСР.

Для учнів старших класів була призначена програма «Ровесники». Вона виходила в ефір двічі на тиждень – у вівторок та четвер о 16:00, тривала 30 хвилин. У передачі обговорювалися різні теми ідеологічного спрямування, які, на думку авторів, могли зацікавити старшокласників, наприклад такі: «Читайте, задріть, я – громадянин Радянського Союзу», «Моє місце в новій п'ятирічці», «Наші старші товариші-комуністи». Завданнями передачі були утвердження комуністичних ідеалів інтернаціоналізму та радянських цінностей серед молоді, активізація її участі в громадському житті та підтримка сприятливої

¹⁷ В робочий полдень.

¹⁸ Вурловська М. Радіо у повсякденному житті мешканців Дрогобиччини... С. 199.

¹⁹ Цикл передач «Земля і люди». 250-летие добровольного присоединения Казахстана к России (1982). Архив. YouTube. URL: <http://surl.li/ihlwt>.

²⁰ Там само.

атмосфери для формування готовності до самовідданої праці на благо соціалістичної вітчизни та захисту її від ворогів. Радіопередача «Ровесники» мала виконувати важливу роль у вихованні молодого покоління, формуванні його світогляду, патріотичних настроїв. Однак, у період «застою» вже мало хто з громадян СРСР, особливо молоді, вірив чи навіть просто слухав неправдиві / лицемірні на фоні реальності заклики / лозунги / розповіді. Радянське суспільство жило подвійним життям, навіть соціальний конформізм перестав бути вітальним.

Окрім внутрішнього споживача, радянські радіостанції активно поширювали інформацію на країни соціалістичного табору та країни, які керівники СРСР вважали сферами свого впливу. Для популяризації комуністичної ідеології та формування іміджу могутньої наддержави серед широкого загалу зарубіжжя радянське радіо вело мовлення багатьма мовами народів світу. Така багатомовність радіопередач СРСР дозволяла адаптувати програми під специфічні особливості кожної країни та її культурне середовище. Цей підхід сприяв прямому зв'язку між радіостанціями СРСР та аудиторією в країнах соціалістичного табору, підсилюючи відчуття єдності та солідарності.

Багатомовність радянського радіомовлення відповідала стратегії поширення комуністичної пропаганди та формуванню позитивного привабливого іміджу СРСР і підтримки його народами / урядами інших країн. Це певною мірою забезпечувало Радянській державі можливість встановлювати / розширювати контакти з міжнародними спільнотами та впливати на геополітичну ситуацію, розповсюджувати радянські ідеологічні наративи в глобальному масштабі.

Однією із найвідоміших радіостанцій, які транслювали радіопрограми СРСР за кордон, була «Радіо Москва». Вона мала значне охоплення аудиторії в різних країнах світу і транслювала програми, які висвітлювали радянську політику, пропагували соціалістичний спосіб життя та давали слухачам радянське трактування новин, подій, процесів тощо. «Радіо Москва» мала три інтерпрограми. Кожну годину мовлення велося на одній із мов (французькій, японській, китайській та ін.), англійською мовою трансляція велася майже цілодобово²¹. Програми на «Радіо Москва» виходили у форматі новин, експертної аналітики, політичних дискусій, культурних, літературних, музичних, культурологічних та інших передач, які пропагували радянську дійсність і комуністичну ідеологію. Це було важливим інструментом впливу на зарубіжну аудиторію та забезпечення зовнішньої підтримки радянського режиму.

Опозицію та конкуренцію радянській радіопропаганді в СРСР становили спеціально створені для контрпропаганди закордонні радіостанції: Голос Америки, Радіо Свобода, Бі-Бі-Сі, Дойче Веле тощо. Ці радіостанції мали значне охоплення слухачів у СРСР, особливо серед інтелектуалів та дисидентів. Радянський режим намагався мінімізувати слухачьку аудиторію зарубіжних радіостанцій за допомогою спеціальних передавачів та адміністративних заходів проти слухачів.

Західні радіостанції активно поширювали альтернативні погляди, розкривали проблеми в радянському суспільстві, аналізували події і явища, замовчувані радянськими ЗМІ (страйки, техногенні катастрофи, товарний дефіцит, переслідування інакодумців тощо). «Ворожі голоси» набули особливого поширення в період «застою», коли радянській системі вже важко було приховувати свої проблеми та недоліки. Для прослуховування західних радіостанцій громадяни СРСР часто будували саморобні радіостанції. Радянська пропаганда ставила за мету заспокоїти внутрішнього споживача, змалювавши кращий образ радянського суспільства та обмежуючи / забороняючи доступ до альтернативної / критичної інформації з-за кордону, звинувачуючи «ворожі голоси» у зловживанні свободою слова та маніпуляції інформацією.

Проведене дослідження доводить, що радіо в СРСР мало великий вплив на суспільство, формування його свідомості та політичної культури. Інтенсивний розвиток радіоінфраструктури, стрімке збільшення кількості радіоточок і приймачів за рахунок державного фінансування в період «застою» сприяли зростанню масштабів охоплення слухачької аудиторії. Основним завданням радіо в Радянському Союзі було поширення комуністичних ідеологічних наративів, спрямованих на формування вітального, позитивного ставлення до радянського способу життя як єдиного прогресивного майбутнього для всього людства. Це досягалося за допомогою різних форм і методів радіопропаганди, які охоплювали різні сфери життя – від політичної, соціальної до культурної та спортивної. Радіо, як і все духовне, культурне життя радянського суспільства контролювалося партійними структурами на всіх рівнях – від всесоюзного до місцевого (районного, заводського та ін.). Критика використовувалася як поширений метод пропаганди, спрямований насамперед на формування негативного стереотипу щодо «загниваючого Заходу» і утвердження

²¹ Реклама на 63 языках народов мира. Архив расписаний передач телеканалов и радио. URL: <http://surl.li/ihlzc>.

ідеологічно правильного погляду на світ. І все ж радіо, поряд із пресою, було джерелом нової інформації, яка стосувалася науки, культури, освіти тощо. Радіо мало значний вплив на розширення світогляду людей у Радянському Союзі, забезпечувало відчуття єдності країни, зв'язок між віддаленими регіонами, зменшуючи відстані та забезпечуючи порівняно швидкий обмін інформацією. А завдяки цензурним обмеженням й партійному контролю режим мав змогу визначати зміст поширюваної на радіо інформації та впливати на суспільну думку.

Отже, радіомовлення в СРСР було потужним засобом комунікації, який відіграв важливу роль у поширенні комуністичної ідеології, формуванні світогляду «радянської людини» («гомосовєтїкус»), водночас забезпечуючи населенню доступ до нової інформації, урізноманітнюючи його дозвілля, особливо у важкодоступних, віддалених регіонах. Його вплив та популярність у 1970–1980-х рр. в СРСР засвідчували не стільки технологічний прорив у сфері комунікацій, а скоріше технологічну відсталість промислового розвитку радянської країни у порівнянні з розвинутими країнами Заходу, де на той час основним засобом трансляції інформації стало телебачення.

References

- Kahanov, Yu. (2019). Konstruiuvannia «radianskoi liudyny» (1953–1991): ukrainska versia [«Homo sovieticus identity» construction (1953–1991): version of Ukraine]. Zaporizhzhia, Ukraine.
- Lytvyn, V. (Ed.). (2013). Istoriiia Ukrainy: Khrestomatiiia [History of Ukraine: Anthology.]. Kyiv, Ukraine.
- Ly zachuk, V. (2006). Osnovy radiozhurnalistyky: Pidruchnyk. [Fundamentals of radio journalism: Textbook.]. Kyiv, Ukraine.
- Vurlovska, M. (2018) Radio u povsiakdennomu zhytti meshkantsiv Drohobychchyny (1944–1958) [Radio in everyday life of the inhabitants of Drohobych land (1944–1958)]. *Skhidnoevropejskyyi istorychny visnyk – East European historical bulletin*, 3, P. 197–202.
- Zhuravlov, T. (2006). Radio i telebachennia na Chernihivshchyni (1920–2005 roky) [Radio and television in Chernihiv region (1920–2005)]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury – Treasury of Ukrainian culture*, 7, P. 23–41.

Остапчук Олексій Олександрович – аспірант, Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка (вул. Сухомлинського, 32, м. Переяслав, Україна, 08400).

Ostapchuk Oleksii – graduate student, O. Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university (32 Sukhomlynskooho Str, Pereiaslav, Ukraine, 08400).

E-mail: nyda97@gmail.com

Курок Олександр Іванович – доктор історичних наук, професор, ректор, Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка (вул. Київська, 24, м. Глухів, Україна, 41400).

Kurok Oleksandr – doctor of historical sciences, professor, rector, O. Dovzhenko Hlukhiv national pedagogical university (24 Kyivska Str., Hlukhiv, Ukraine, 41400).

E-mail: kurok1955@gmail.com

THE ROLE OF RADIO IN SPREADING SOVIET PROPAGANDA DURING THE «STAGNATION» PERIOD

The purpose of the article is to study the role of radio in spreading Soviet propaganda and its impact on society and culture during the «stagnation» period (70s - early 80s). The main objectives include identifying and analyzing the mechanisms of spreading ideological and propagandistic narratives through radio broadcasts, aimed at shaping the worldview of the Soviet population and creating a positive image of the Soviet Union for foreign audiences. The article examines the growth of radio networks and receivers during this period as a necessary condition for scaling the impact of radio propaganda on society; sheds light on the system of control and censorship over radio content; proves that radio, despite its ideological commitment, served as an important source of diverse information and a means of diversifying leisure activities for Soviet citizens. The methodological basis of the study is the principles of historicism and objectivity. The methods used are historical analysis, optimisation of the amount of information, etc. The scientific novelty of the article lies in the introduction into scientific circulation of the facts for analysing and drawing conclusions from the recordings of various Soviet radio programmes of the «stagnation» period, such as: «In the working noon», «Pioneer star», «Peers», «Earth and people» and others. This allowed for a detailed analysis of the methods used for Soviet propaganda and an understanding of the scope of its dissemination, considering the target audience. The use of these transcripts provides a visual study of the context, linguistic means, and rhetorical techniques used in radio programmes of the time. This approach contributes to a deeper understanding of the role of radio in the dissemination of Soviet propaganda and the impact of radio broadcasting on society and culture during the «stagnation» period. Conclusion: Analyzing the research data allows asserting that radio, as an information resource, had a significant impact on society, culture, and people's worldview in the USSR in general and the Ukrainian SSR in particular.

The scaling of radio's influence on the population was achieved through the intensive development of radio infrastructure. The main task of radio was to disseminate communist ideological narratives aimed at forming the spiritual and cultural unity of Soviet society. Radio broadcasting was directly controlled by party structures and subject to censorship, as it was considered an effective tool for party-communist propaganda influence on society.

Key words: radio, radio broadcasting, communist ideology, era of stagnation, soviet propaganda, censorship.

Дата подання: 16 липня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 20 жовтня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Остапчук, О., Курок, О. Роль радіо у поширенні радянської пропаганди в період «застою». *Сіверянський літопис*. 2023. № 6. С. 110–118. DOI: 10.58407/litopis.230614.

Цитування за стандартом APA

Ostapchuk, O., Kurok, O. (2023). Rol radio u poshyrenni radianskoi propahandy v period «zastoiu» [The role of radio in spreading Soviet propaganda during of the «stagnation» period]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 110–118. DOI: 10.58407/litopis.230614.

